

Χάρης Κουτελάκης
Δρ Αρχαιολογίας-Ιστορικός

Κινητικότητα και Μετακινήσεις πληθυσμού προς και από την Ανατολική Αττική από τον 11ο έως τον 20ό αιώνα*

Εισαγωγή

ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ, ιστορικά στην Αττική είναι τεκμηριωμένες, ειδικότερα στην Α.-ΝΑ. Αττική που αποτελούσε διαχρονικά από την Αρχαιότητα την πύλη πρόσβασης από την Στερεά Ελλάδα, την γειτονική Εύβοια και το Αιγαίο¹.

* [Σ-10: 06-10-2018 19:20 / E-46]

1. Κουτελάκης, Ονοματολογικά. Του ίδιου, Προϊστορικά². Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα. Του ίδιου, Μαρκόπουλο. Του ίδιου, Ετυμολογικά Εύβοιας, λ. Εύβοια, όπου χαρακτηριστικά αναφέρονται τα εξής: «Η ενασχόλησή μου με την ετυμολογία ορισμένων χωριών ή τοποθεσιών της προέκυψε τόσο από την μη ικανοποιητική επιχειρηματολογία των προταθέντων μέχρι σήμερα από όσους ασχολήθηκαν με αυτά όσο και από τις ιστορικο-αρχαιολογικές και τοπωνυμικές έρευνές μου για τα νησιά του Αιγαίου και ειδικά για την Αττική και την Τήνο. Η τελευταία παρουσιάζεται ως ένα θσαυροφυλάκιο νέων πηγών, ιστορικών, γλωσσικών και κοινωνιολογικών, καθώς αποτέλεσε πεδίο επιχειρηματικών δράσεων και εγκατάστασης Ανατολιτών στην Αρχαιότητα, τιμαριούχων Βυζαντινών από τον 9ο αι. μ.Χ., Ισπανών, Καταλανών και Βενετών φεουδαρχών από το 1206 και 1398, αλλά και ελευθέρων γεωργών που μετακινήθηκαν από την Αττική και την Εύβοια σε τρία χρονικά στάδια προκειμένου να ενισχύσουν το τελευταίο καταφύγιο των Φράγκων στο Αιγαίο, ειδικά μετά την πώση στα 1470 του Νεγρεπόντε (της Εύβοιας) στους Τούρκους. Τα τοπωνύμιά της, κυρίως κυριώνυμα και πατριδωνύμια προερχόμενα από την Εύβοια, υποβοηθούν τον ερευνητή των αντίστοιχων χωριών και τόπων να καταθέσει μια νέα οπτική για την ετυμολόγησή τους, πάντοτε βέβαια σε σχέση με τα ιστορικά συμφραζόμενα και τις διοικητικές και οικονομικές δράσεις των κατακτητών-επενδυτών της. Επειδή η Εύβοια στα μεσαιωνικά χρόνια χωρίστηκε και διανεμήθηκε σε ανθρώπους από την Verona και την Lombardia, τους γνωστούς «τριτημόριους» (Σαββίδης. Επίσης Χατζηπάνος, 23), η προσέγγιση οφείλει να γίνει με γνώμονα τα φεουδαλικά συνθήματα της εποχής και με τις δομές της φεουδαρχικής στρατιωτικής πυραμίδας και των κανόνων υποταγής και υπακοής στον Πρίγκιπα. Το ίδιο ισχύει και για την περίοδο της βενετικής διοίκησης, όταν μετά τον θάνατο του Ravano dalle Carceri στα 1216 κλήθηκαν από τους Βενετούς διάφοροι επενδυτές (Χατζηπάνος, 24), με κριτήριο την καταγωγή και την καθολική τους πίστη, να ενισχύσουν με τους παροίκους τους πληθυσμιακά και αμυντικά το νησί.

Σκοπός μου είναι να παραθέσω, στον βαθμό που είναι εφικτό από τις πηγές και από την μελέτη άλλων παραδοσιακών και υλικών στοιχείων, τις μετακινήσεις πληθυσμού από τότε που η Αθήνα δέχτηκε την άφιξη του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου και στο κάστρο της τοποθετήθηκε ο πρώτος γνωστός «καστροφύλακας» ως εκπρόσωπός του², μαζί με την ακολουθία του, τους άρχοντες του τόπου, στους οποίους μοιράστηκε η γη της Αττικής ως τιμάρια-πρόνοιες, πρακτική που αναπτύχθηκε κυρίως αμέσως μετά την ισχυροποίηση του Βυζαντινού κράτους από την εκδίωξη των Αράβων της Κρήτης. Ο λόγος αυτής της διανομής είναι γνωστός και αφορούσε την ενδυνάμωση του τόπου με ανθρώπους που μπορούσαν να προσφέρουν τις στρατιωτικές υπηρεσίες τους έναντι φορολογικών απαλλαγών ή με αντάλλαγμα εκτάσεις στις οποίες θα φρόντιζαν να εγκαταστήσουν καλλιεργητές πολλαπλασιάζοντας τους συντελεστές απολαβής μεγαλύτερης γαιοπροσόδου³.

Στο σκηνικό αυτής της οικονομικο-στρατιωτικής συναλλαγής τα **μοναστήρια** αποτελούσαν καταλυτικό παράγοντα⁴, καθώς οι φοροαπαλλαγές τους ήταν συναρτημένες με την προσφορά φιλοξενίας σε φίλια στρατεύματα, παροχής στρατηγικής φύσεως πληροφοριών και επιτήρησης των στεριανών διαβάσεων και των θαλάσσιων διαύλων. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που αναδομήθηκε, ανασυγκροτήθηκε και λειτούργησε δυναμικά από την εποχή του Αλέξιου Γ΄ Κομνηνού με την ίδρυση μοναστηριών σε απόκρημνα και επίκαιρα σημεία από την Κύπρο και το νότιο

Η γλώσσα των Ανατολιτών, των αρχαίων Ελλήνων, Αιολέων και Ιώνων, των «Ιταλών» αφεντών, τα ιδιώματα των ντόπιων, η παρουσία Τσιγγάνων και η γλώσσα των Αρβανιτών εποίκων και στις τρεις περιοχές που προαναφέρθηκαν, αποτελούν το κλειδί με το οποίο θα μπορέσουμε ίσως να ανοίξουμε την καστρόπορτα της τοπικής Ιστορίας και να κατανοήσουμε την σημασία ορισμένων ονομάτων των πόλεων, των οικισμών και των τοποθεσιών της περιοχής. Παραμονεύει ωστόσο ένας κίνδυνος για όσους σκέφτονται με συντηρητικό τρόπο. Τον έθεσε ο Κακριδής προ ετών σε εισήγησή του στην Ικαρία ως εξής: «Αναρωτιέμαι. Διδάσκοντας την ελληνική Μυθολογία θα προχωρήσουμε να μιλήσουμε για την ανατολική προέλευση των προελλήνων, του πολιτισμού και των μύθων τους; Θα μιλήσουμε για τον πολύτροπο, μελαχρινό Οδυσσέα τον προέλληνα θαλασσοπόρο, που βρέθηκε, όταν συγκεράστηκαν η πελασγική με την ινδοευρωπαϊκή παράδοση, να πολεμά πλάϊ-πλάϊ με τους μονοδιάστατους ξανθούς πολεμιστές; Θα επισημάνουμε το μεγάλο πλήθος των ανατολικών στοιχείων που συναντούμε στην ελληνική Μυθολογία και θα εξηγήσουμε την προέλευσή τους; Βαθεία νερά κι επικίνδυνα που μπορούν να μας καταπιούν και –άν ήμουν φρόνιμος– θα συμφωνούσα να μην ξανοιχτούμε» (Κακριδής, μέρος από την εισήγησή του στο συνέδριο της Ικαρίας το 2009. Βλ. επίσης Κουτελάκης, Οδύσσεια, 489). Εμείς που δεν φοβόμαστε την θάλασσα, η οποία ενώνει τις όχθες του Αιγαίου, θα ξανοιχτούμε.

2. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 362, 406, 450 όπου γίνεται λόγος για τον Ασώτιο, πρώην διοικητή του κάστρου Δυρραχίου, και τον γιο του, Καριά Ταρανίτη.

3. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 358-360 με αναφορά στον Δημ. Καμπούρογλου, ο οποίος διαχωρίζει σαφώς τις μετακινήσεις μεμονωμένων πολυμελών οικογενειών γεωργών από τις αθρόες αφίξεις στην Αττική από την εποχή του Antonio Acciajuoli (1403-1435).

4. Σμυρλής, Λαΐου.

Αιγαίο μέχρι την Λήμνο και την Τένεδο σε μια αδιάσπαστη αλυσίδα γρήγορης πληροφόρησης της πρωτεύουσας (Κωνσταντινούπολης) για τις κινήσεις εχθρικών πλοίων και των εμπορικών ενδιαφερόντων των κυβερνητών τους⁵.

Είναι σημαντικό να τονιστεί εδώ, μιας και έγινε λόγος για μοναστήρια, ότι ενοριακοί ναοί δεν υπήρχαν σε κανένα μέρος της Ελλάδας μέχρι την εποχή των Βαυαρών⁶. Όσες εκκλησίες υφίσταντο, ανήκαν σε ιδιώτες και στα χωρικά πλαίσια ενός οικισμού αποτελούσαν την ενορία ή τις ενορίες του οικισμού στις οποίες οι κάτοικοι εκκλησιάζονταν. Κατ' ανάλογο τρόπο δεν υπήρχαν συγκροτημένα κοιμητήρια⁷. Οι ίδιοι οι ιδιωτικοί ναοί, κάποιοι από τους οποίους ανήκαν σε ιερείς όλων των βαθμίδων, αποτελούσαν χώρους ταφής, μέσα και έξω, των μελών της οικογένειας του ιδιοκτήτη, πέρα από το γεγονός ότι η άρχουσα τάξη φρόντιζε για την ανέγερση και ναών-μαυσωλείων⁸ για τα μέλη της. Η αλλαγή που επήλθε στα μέσα του 19ου αιώνα με την δημιουργία ενοριακού ναού, δηλαδή δημόσιου, μεγάλου και κεντρικού που να δείχνει την πρωτεύουσα θέση του εντός του οικισμού, προκάλεσε αντίστοιχα την συγκρότηση οργανωμένου χώρου ταφής για όλον τον οικισμό, τον οποίο διαχειριζόταν πλέον η Κοινότητα ή ο Δήμος. Συνήθως επιλεγόταν ο χώρος γύρω από κάποιο κοντινό στον οικισμό εκκλησάκι που είχε εγκαταλειφθεί ή παραχωρήθηκε από τον ιδιοκτήτη του. Αυτό επέφερε και την αλλαγή της ονομασίας από «κοιμητήριο» της εκκλησιαστικής ορολογίας σε «νεκροταφείο»⁹ της αστικής και πολιτικής αναδιαμόρφωσης.

Σε αυτές τις συνθήκες είναι αναμενόμενο πολλά σημεία της Αττικής να «σφραγίστηκαν» με τοπωνομασίες δηλωτικές των κατοίκων της γης, τιμαριούχων ή και φεουδαρχών αργότερα, όπως το Χαλκούτσι, το Κατακάλι, το Καματερό, του Καρύκη και τόσα άλλα βυζαντινής και υστεροβυζαντινής προέλευσης τοπωνύμια¹⁰, ενώ αντίστοιχα αρχαία τοπωνύμια διατήρησαν τις ονομασίες τους αντέχοντας στον Χρόνο¹¹. Αντίστοιχα οι ιδιωτικοί ναοί, συνήθως μικρού μεγέθους και σπάνια τρουλλαίοι στην ύπαιθρο, όταν φέρουν τοιχογραφικό διάκοσμο, «διηγούνται» δια των εικονιζόμενων προσώπων, αγίων ή δωρητών¹², εκκλησιαστικές και πολιτικές

5. Κουτελάκης, Μαρμαροκόπου, 41-60, 62-66. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 464 σημ. 73, 466 σημ. 81. Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 128.

6. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 466.

7. Κουτελάκης, Νεκροταφεία Πειραιά.

8. Κουτελάκης, Τήνος², τόμ. Β', 294-297.

9. Στον ίδιο, ό.π., 296.

10. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 281, 407, 408, 409 σημ. 17, 420, 424, 466.

11. Κουτελάκης, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 97-98.

12. Τέτοια είναι η περίπτωση του Αγ. Πέτρου (με την απεικόνιση του ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου), της Αγ. Τριάδας Μαρκόπουλου (με την απεικόνιση των τριών τιμωμένων αγίων της Αττικής), και του μοναστηρίου Χασιάς-Φυλής με τον αυτοκράτορα Ιωάννη Βατάτζη ως «άγιος Ιωάννης Ελεήμων». Βλ. Κουτελάκης, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 130, 146.

αλλαγές που επισυνέβησαν στον τόπο σε συνάρτηση με κάποιο κέντρο διοίκησης μέσα στα όρια του γεωγραφικού χώρου ή σε σχέση με άλλο κέντρο εκτός αυτού από το οποίο διοικητικά και εκκλησιαστικά εξαρτιόταν. Στην περίπτωση της Αθήνας, το Κάστρο της με την Ακρόπολη ως έδρα, ή ανάλογα με τις πολιτικές εξελίξεις η Θήβα ή το Νεγρεπόντε (Χαλκίδα).

Πάντως πρέπει να τονίσω ότι η έρευνά μου στα τοπωνύμια της Αττικής επιβεβαιώνει την μετακίνηση ατόμων ως επενδυτών από εκεί προς την Τήνο σε όλες τις «εξόδους» του πληθυσμού της, πλην ίσως μιας αντίστροφης πορείας, δηλαδή από την Τήνο προς την Αττική και ειδικά στην Αθήνα, στην πρώτη τριακονταετία του 15ου αι.¹³ Στις περιπτώσεις αυτές είναι εμφανές ότι πρόκειται για τιμαριώτες και αστούς που ανήκουν στο καθολικό δόγμα ή για Βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς γαιοκτήμονες που έχουν συνάψει γάμους με οικογένειες καθολικών του αρχοντολογίου της Αθήνας (Πικέρνης, Καρίας / Καρέας, Κυνηγός, Σκορδιαλλός κ.ά.)¹⁴.

Η περίπτωση ενίσχυσης του νησιού της Τήνου στρατιωτικά και πληθυσμιακά από τους Βενετούς με ένοπλες ομάδες Αρβανιτών κτηνοτρόφων και γεωργών στο τέλος του 15ου αι. μετά την κατάληψη της Χαλκίδας από τους Τούρκους και κατά τα μέσα του 16ου αι. μετά την παράδοση της Άνδρου στους Τούρκους, εξετάζεται ως φαινόμενο απόφασης στρατηγικού χαρακτήρα¹⁵.

Σε τελική ανάλυση η Τήνος των Ghisi (όπως και η Σύρος των Ισπανών και Καταλανών από τότε που παραχωρήθηκε στον Λατίνο αρχιεπίσκοπο της Αθήνας Βεράρδο) μοιάζει με έναν δορυφόρο των καθολικών ή «Φραγκιζόντων» Αθηναίων, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τις γαιοπροσόδους της, ενώ αποτελούσε όχι μόνο καταφύγιο στους κινδύνους που απειλούσαν την Αττική και τους ίδιους, αλλά και διαρκή βάση των εμπορικών δραστηριοτήτων τους και των σχέσεων τους με το δουκάτο της Νάξου. Το βυζαντινό αρχοντολόι του νησιού μαζί με τους Δυτικούς εποικιστές του, αν δεν απομακρύνθηκε από το νησί για λόγους ιδεολογίας, θρησκευτικών πεποιθήσεων και ανεξαρτητοποίησης, συντάχθηκε και προσαρμόστηκε στις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες προκειμένου να διασώσει την περιουσία, τα αξιώματα και τα συμφέροντά του¹⁶. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στην Άνδρο από το 1560, όταν το νησί πέρασε στην Οθωμανική διακυβέρνηση¹⁷.

13. Κουτελάκης, Σύρα / Σύρος.

14. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 353-368, 406-412, 449.

15. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 237-238, λ. Οξωμεριά.

16. Κουτελάκης, Τήνος¹, Κεφ. Γ'. Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 22-23. Για τις επιγαμίες Βυζαντινών με Δυτικούς βλ. Lauranson-Rosaz.

17. Βασιλόπουλος, 129-130.

Οι απειλές της εξουσίας για την αφαίρεση του φέουδου προς όσους ζούσαν και συμπεριφέρονταν «α λά γκρέκα» τεκμηριώνονται σε εγκύκλιο που στάλθηκε από το Negroronte (Χαλκίδα) στα 1404 στην Τήνο¹⁸.

Η αναμόχλευση των πηγών, γραπτών και προφορικών, τόσο του νησιού όσο και της Αθήνας, η διερεύνηση του υποβάθρου των Οίκων του αρχοντολογίου και η ετυμολογική προσέγγιση των τοπωνυμίων μαζί με την έρευνα στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, κυρίως ναοί και μονές, μας προσέφεραν εντυπωσιακές πληροφορίες, οι οποίες δημοσιεύτηκαν λεπτομερώς σε βιβλία και άρθρα μου. Άλλωστε μνημεία και αναφορές σε πρόσωπα αφορούν πάντοτε την élit του κάθε τόπου, αυτούς που άφησαν το όνομά τους στα χωριά που συγκροτήθηκαν μέσα στο φέουδό τους.

Τους απλούς ανθρώπους του μόχθου, που ενσωματωμένοι εργάζονταν στα κτήματα των πλουσίων, τις κακουχίες τους, τις κακοπάθειές τους εξαιτίας των πολιτικών και φορολογικών αλλαγών και τις μετακινήσεις τους δεν θα τις μάθουμε ενδεχομένως ποτέ. Και δεν θα μάθουμε τα ονόματά τους, γιατί είναι απίθανο να εξάγει κάποιος ιστορικά συμπεράσματα από σχοινοτενή ονοματεπώνυμα του τύπου «ο Γιάννης του Κώστα του Ανδρέα» ή «ο Γιώργης του Δημήτρη του παπά, του Νικόλα» και άλλα όμοια.

Οι Κατάλογοι ονοματεπώνυμων, όποιοι κι αν ήταν αυτοί, αν συντάχθηκαν για κάποια χρήση, δεν είναι χρήσιμοι για μας σήμερα και δεν ήταν ούτε για τους κυρίαρχους του τόπου μέχρι την στιγμή που οι Βενετοί επέβαλαν την αλλαγή των επωνύμων των πάροικων, δουλοπάροικων και ελεύθερων καλλιεργητών υποχρεώνοντάς τους να λάβουν το επώνυμο των αφεντάδων για τους οποίους εργάζονταν. Έτσι στην Τήνο, στην Εύβοια και στην Άνδρο, για να μείνω στον γεγονικό μας περίγυρο, ακούγονται 4 έως 5 επώνυμα μεγάλης διασποράς και αριθμού προσώπων, πολλά από τα οποία ανήκουν σε διαφορετικό θρησκευτικό δόγμα εξαιτίας της λατρείας που ακολουθούν ή και ένεκα των μεικτών γάμων, φαινόμενο που έλαβε έκταση κατά την λεγόμενη «περίοδο μετά την Ένωση των Εκκλησιών» της Ιστορίας μας κ.εξ., ειδικά κατά τον 17ο αι. στην Τήνο¹⁹.

Η μοναδική πηγή παρακολούθησης τέτοιων καταγραφών είναι για μεν την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Καταστίχωση των χανέδων που φρόντισε να γίνουν ο Σαντζάκμπεης του Ευρίπου στον οποίο υπαγόταν η Αττική²⁰, για δε την περίοδο της Φραγκοκρατίας τα «Βιβλία βαπτίσεων και θανάτων» που όφειλαν να διατηρούν οι εκκλησιαστικοί ταγοί κάθε κατοικημένης περιοχής. Από την πλευρά των καθολικών

18. π. Φώσκολος, Κυκλάδες, τ. Α', 337-339. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 355. Κουτελάκης, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 26-27, 36.

19. Κουτελάκης, Χωριό Μοναστήρια. Του ίδιου, Ονοματολογικά, 469-480. Του ίδιου, Διπλόι ναοί.

20. Καρύδης και Μπαλτά.

διατηρήθηκαν σε πολύ μεγάλο ποσοστό²¹. Από την μεριά των ορθοδόξων η τήρηση Αρχείων παρέμεινε νηπιώδης ή ελλειπέστατη²² εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν αυτά λόγω των πολιτικών συνθηκών τον 17ο και 18ο αιώνα και κυρίως από τον εγκλεισμό των Ελλήνων στην Ακρόπολη, όπου τα φύλλα του Αρχείου της Αθήνας χρησιμοποιήθηκαν για φυσεκλίκια των υπερασπιστών της²³, ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν σε μπακάλικα της αναδυόμενης πρωτεύουσας του νεοσυστατού κράτους για να τυλίγουν τις σαρδέλες και τις ρέγκες των πελατών τους, όπως συνέβη με το Αρχείο του οπλαρχηγού Μακρυγιάννη, το οποίο ανακάλυψε έτσι και το αγόρασε ο Γιάννης Βλαχογιάννης διασώζοντάς το.

Μερικές αναφορές κινητικότητας ανθρώπων οφείλονται είτε σε εμπόρους είτε σε τεχνίτες, οι οποίοι εξαιτίας της εργασίας τους απώλεσαν το πραγματικό τους επώνυμο και έμειναν γνωστοί με το επαγγελματικό τους ακόμα κι αν αυτό δηλώνοταν με τουρκική ή αρβανίτικη λέξη (Κηπουρός, Ασβεστάς, Μαρμαράς, Αλογάρης, Περαματάρης, Μυλωνάς, Παπάς, Πρίφτης, Κάλφας, Μειμάρης και άλλα πολλά), το οποίο πέρα από την ειδίκευση της εργασίας τους δεν μας προσφέρει άλλες ειδήσεις χρήσιμες στις ιστορικές έρευνες. Μόνο δευτερογενή επώνυμα, αυτά δηλαδή που προήλθαν από αξιώματα (Καστροφύλακας, Πικέρνης, Ιέραξ> Γέρακας), είναι ικανά να μας δώσουν κάποιες χρήσιμες πληροφορίες, επειδή δηλώνουν βαθμίδες ιεραρχίας και επαναλαμβάνονται σε απογόνους οι οποίοι άσκησαν το αξίωμα αφήνοντας το ίχνος της παρουσίας τους σε κάποια περιοχή που τους ανήκε, σε κάποιο ναό ή μοναστήρι ή σε μετόχι μοναστηριού, σε κάποιο εκκλησιαστικό αφιέρωμα ή σε κάποια φήμη τους λόγω ανδρείας²⁴.

Στον ίδιο βαθμό επώνυμα προερχόμενα από εθνονυμικά/πατριδωνυμικά, δηλαδή αυτά που δηλώνουν τον τόπο καταγωγής, είναι ως ένα βαθμό χρήσιμα είτε γιατί παραπέμπουν σε χωριά και χώρους που εγκαταλείφθηκαν ή χάθηκαν από λεηλασίες και επιδρομές, π.χ. ο Ρόχαρης και ο Βούργαρης της Τήνου²⁵, είτε γιατί παραπέμπουν σε φέουδο της Φραγκοκρατίας ή σε τουρκικό τιμάριο ή ακόμα σε μοναστηριακή γη που συνήθως φέρει το όνομα του μοναστηριού-φρουδάρχη, όπως φανερώνουν τα τρία ομώνυμα εκκλησάκια στην αριστερή

21. Της Τήνου έχουν συγκεντρωθεί, ταξινομηθεί και φυλάσσονται στο Αρχείο Καθολικών Τήνου (Α.Κ.Τ.) του Ιδρύματος «Πίστη και Πολιτισμός». Τα ενοριακά Βιβλία Βαπτίσεων και Θανάτων των καθολικών κατοίκων έχουν δημοσιευτεί και σχολιαστεί από τον γράφοντα. Βλ. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 379-405. Του ίδιου, Τήνος²⁺³, τόμ. Β', 410-499.

22. Βλ. Νικολάου, όπου στην σελ. 293 αναφέρει την πενία Αρχειακών πηγών για την περιοχή.

23. Κουτελάκης, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, τα περί του μητροπολίτου Γρηγόριου Γ', και του ίδιου, Ονοματολογικά, 445 σημ. 7.

24. Κουτελάκης, Τήνος¹, 251, 253, 303. Του ίδιου, Ονοματολογικά, 455 σημ. 48, 464 σημ. 73, σε ό,τι αφορά τον Πιγγέρην ή Πικέρην στην Τήνο και στην Αττική.

25. Κουτελάκης, Ονοματολογικά², 166, 188, 191, 210, 215, 232, 240, 245.

πλευρά του πόρτο-Ράφτη που προσδιόριζαν τα όρια των κτημάτων ενός Μετοχίου, ή όπως αποκαλύπτουν έγγραφα αγοράς εκτάσεων από μοναστήρια στην γη της Μεσογαίας²⁶. Πατριδωνυμικά, όπως ο Ντάγκλας ή Δάγκλας, ο Σκορδιαλλός, ο Κουβαράς, ο Μαρκόπουλος, ο Χαλιδίτης και άλλα πολλά στα Μεσόγεια επιβεβαιώνουν την προγενέστερη παρουσία αντίστοιχων οικισμών²⁷.

Έτσι τις όποιες μετακινήσεις πληθυσμού τις γνωρίζουμε ακροθιγώς από αναφορές σε έγγραφα²⁸, όταν επρόκειτο κυρίως να μετοικήσουν κάποιες ομάδες στην Αττική ή να φύγουν από αυτήν κακί-κακώς. Παράγοντες που επηρέασαν πληθυσμιακά τον τόπο από τον 11ο αιώνα κ.εξ. ήταν η άφιξη αυτοκρατορικών στρατευμάτων με τον Βασίλειο Β΄ και η εγκατάσταση στρατιωτικού σώματος στην Ακρόπολη, η διέλευση του αυτοκράτορα Ιωάννη Βατάτζη της Νίκαιας από την Χασιά μέχρι το Πόρτο-Ράφτη με λεηλασία κάποιων μονών²⁹, η άφιξη των Καταλανών κατακτητών που δημιούργησαν το δικό τους κράτος στην Αττικο-Βοιωτία με εξανδραποδισμό των κατοίκων της Αττικής και πώλησή τους στην Δύση, η αντικατάστασή τους από Ναβαρρέους μετά την οριστική ήττα τους στο χωριό «Κυριάκν» της Βοιωτίας το 1398, η άφιξη Αρβανιτών με αρχηγούς τον Μπούα και Λιόσια Σπάτα, που άφησαν στα τιμάριά τους τα δύο γνωστά τοπωνύμια, σήμερα περιφερειακές πόλεις, τα Σπάτα και τα Λιόσια³⁰, οι μαζικοί θάνατοι λόγω πανούκλας ή άλλων λοιμωδών νόσων (εξαπτίας αυτών μαρτυρείται συνοικισμός των παλαιότερων μικρο-οικισμών στον Κουρσαλά³¹ στα 1700 από κατοίκους που σώθηκαν), η ενδεχόμενη άφιξη κάποιων κατοίκων της Εύβοιας, λίγο πριν αυτή παραδοθεί στους Τούρκους, ή εξαπτίας του Άνθιμου, προέδρου Κρήτης (για να φέρει αυτόν τον τίτλο που του επέτρεπε να μεταβαίνει στην Κρήτη, όπου οι Βενετοί απέκλειαν την ύπαρξη ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου, σημαίνει ότι αποτελούσε έμπιστο άνθρωπο του Πατριαρχείου³², όπως ο επίσκοπος Καρπάθου Ιωακείμ ή Ιωάννης ο οποίος δηλώνει τον τίτλο του σε φορητή εικόνα του 16ου αι.). Η περιοχή του Αυλωναρίου της Εύβοιας που ανήκε στον λατίνο Αρχιεπίσκοπο της Αθήνας, και όχι σ' εκείνον του Ευρίπου, αποτέλεσε κέντρο των ορθοδόξων, κυρίως στον Πορθμό Αυλωναρίου, όταν αρχιεπίσκοπος Αθηνών είχε εκλεγεί ο Άνθιμος,

26. Ομάδα έρευνας Πάντειου Πανεπιστημίου, «Μετακινήσεις πληθυσμών και η κατασκευή της τοπικής ταυτότητας στην Ανατολική Αττική: Ραφήνα-Μαρκόπουλο». Κόλλιας, Γιάγκου, Κορωπί, όπου στις σελ. 733-734 αναφέρονται οι οικογένειες από το 1700-1730 και όσες αφίχθησαν στα 1770-1821, 1830-1900. Επίσης Παπαγιαννάκος, Χαίρην.

27. Κόλλιας, Γιάγκου. Κουτελάκης, Ετυμολογικά Εύβοιας.

28. Καλαϊτζάκης.

29. Βλ. εδώ την σημ. 12.

30. Σταυράκος, 106. Κουτελάκης, Φωσκόλου, Πειραιάς, 48.

31. Κόλλιας, Γιάγκου, Κορωπί, 733. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 459 σημ. 58 και 460 με αναφορά στον Δημ. Καμπούρογλου για αλληπάλληλα θανατικά από το 1478 μέχρι το 1525 στην Αθήνα.

32. Κουντούρα, Κουτράκου. Επίσης Τριανταφυλλόπουλος 153.

πριν σταλεί ως πρόεδρος στην Κρήτη³³, απ' όπου αρκετοί από εκεί και από τα Μεσόγεια μετακινούνταν³⁴. Την επίδραση του Άνθιμου στα πολιτικο-εκκλησιαστικά ζητήματα της Μεσογαίας και ειδικά του Μαρκόπουλου-Δάγκλα, φανερώνει και διαλλαλέ η απεικόνισή του σε τοιχογραφία του ορθόδοξου ναού στον **διπλό ναό** (τύπος που εμφανίστηκε μετά την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας) της Αγ. Τριάδος στο Αγγελήσι³⁵, σε ισότιμη θέση μαζί με τον Ιερόθεο και τον Λεωνίδα που λατρεύονταν

33. Βλ. Δυοβουνιάτου, 47-79, όπου αναφέρει στην σελ. 47 σημ. 5 ότι καταγόταν από την Κρήτη, ότι είχε εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Αθηνών και λίγο μετά εστάλη στην Κρήτη από το Πατριαρχείο ως Αρχιεπίσκοπος εκεί, ότι ρίχτηκε από τους Βενετούς σε λάκκο επί 7 μήνες φρουρούμενος, επειδή είχε συμμετάσχει σε επαναστατικό κίνημα εκεί, και συνολικά πέρασε 4 χρόνια φυλακισμένος μη δεχόμενος την υποταγή στην Παπική Εκκλησία, έχοντας ασπαστεί το κίνημα των Ησυχαστών που ξεκίνησε από την μονή Βαρλαάμ και αναπτύχθηκε με τον πατριάρχη Γρηγόριο Ακίνδυνο (σελ. 50). Επίσης Τριανταφυλλόπουλος, 153.

34. Σέμογλου. Τσουγκάρakis, Αγγελομάτη σε ό,τι αφορά τις μετακινήσεις μοναχών και πολιτών την περίοδο αυτή. Τριανταφυλλόπουλος 141-154, όπου σημειώνει: «Τό χωριό “Πυργί”, μόλις 2 χλμ. Β. τοῦ Αὐλωναρίου, ἔως τοῦ 1927 ἀποτελοῦσε οἰκισμό τοῦ Δήμου Αὐλώνος, δηλαδή τοῦ σημερινοῦ Αὐλωναρίου, γνωστοῦ ἤδη ἀπό τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή ἀπό τήν ἐπισκοπή Αὐλώνος. Ὁ καθεδρικός τῆς ναοῦ πιθανόν βρισκόταν στή θέση τοῦ τρίκλιτου σταυρεπίστεγου Ἁγίου Δημητρίου στή Χάνια Αὐλωναρίου (βλ. Παπαγιαννάκος, 663-674), μέ πλῆθος ἄλλων βυζαντινῶν ναῶν στήν εὐρύτερη περιοχή του. Τό ὅτι τό “Πυργί” δέν μαρτυρεῖται ὡς χωριστός οἰκισμός στή μεσαιωνική περίοδο μπορεῖ νά ὑποδηλώνει ὅτι ὑπαγόταν καί τότε στόν Αὐλώνα /Αὐλωνάρι.....» και συνεχίζει στην σελ. 153: «Ἐνα ἄλλο σημεῖο ἴσως δέν ἔχει τονισθεῖ ἐπαρκῶς. Ἡ Ἐπισκοπή Αὐλώνος (σημ. Αὐλωνάρι) ὑπαγόταν στόν **Λατίνο Αρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν** καί ὄχι στόν Εὐρίπου (πού ἤδρευε στήν Χαλκίδα), πράγμα πού ἐσήμαινε μεγαλύτερη εὐχέρεια κινήσεων καί ἔκφρασης τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων. Πιθανόν τοῦτο νά ἐξηγή ἐν μέρει καί τήν συγκέντρωση πολλῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν στήν περιοχή, ὅπως τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ (πρῶην Κοίμηση τῆς Θεοτόκου) πού φέρει τοιχογραφίες σέ διάφορα στρώματα καί ἀφιερωματική ἐπιγραφή μέ ἀμφισβητούμενη χρονολογία λόγφ ἀπολέπισης, ἡ ὁποία ἀναφέρει τόν ἰδιοκτήτη-χορηγό ἱερέα καί τήν σύζυγό του μέ καταγωγή ἀπό τό Μελιδόνι (προφανῶς τῆς Κρήτης)..... Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν καί Κρήτης **Ἄνθιμος** ὁ Ὁμολογητής (†1366), ἔνθετος ὁπαδός τοῦ Ἡσυχασμοῦ, θεωρεῖται ὅτι εἶχε καί τήν διαποίμανση τῆς Εὐβοίας. Συμπερασματικά: Τό 1285 ἀναίρεσε τήν κακοδοξία τοῦ Filioque ἡ Σύνοδος τῶν Βλαχερνῶν – ἀλλά τότε ἀκριβῶς ἀρχίζει νά τονίζεται ἡ ὀρθόδοξη διδασκαλία στήν τοιχογράφηση τῶν εὐβοϊκῶν ναῶν! Ἀνάλογες ἀντιδράσεις συναντήσαμε στό θέμα τοῦ Μελισμοῦ κ.ἄ. Ἡ ζωγραφική τῆς Παναγίτσας στό Ἀλιβέρι (1393) –ἐνδεχομένως καί τό τρίτο στῶμα τοιχογραφιῶν στήν Ἁγία Θέκλα, τέλη 14ου αἰ.– ἴσως πρέπει νά ἀντιμετωπισθοῦν ὡς προϊόντα μέ ἐπίδραση ἡσυχαστική. Ἡ Εὐβοία προφανῶς συμμετεῖχε στά πνευματικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἡ εἰκονολογική ἐρμηνεία τῶν προγραμμάτων τῶν ναῶν τῆς δέν ἔχει κλείσει ἴσως κατέστη σαφές, ὅτι κάτι σοβαρό διακυβεύονταν στούς τρεῖς αἰῶνες τῆς συγγῆς Βενετοκρατίας στούς ταπεινοῦς ναῖσους τῆς Κεντρικῆς Εὐβοίας μέ ἐπίκεντρο τήν ἐπισκοπή Αὐλώνος (Αὐλωνάρι)».

35. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 469-480 για «διπλούς» ναούς που δημιουργήθηκαν στην Σύρο, Τήνο και Απτική ως μνημεία-σύμβολα της Ένωσης των Εκκλησιῶν μετά την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας. Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 142-154, Του ίδιου, Το χωριό Μοναστήρια της Τήνου, 157-179. Του ίδιου, Διπλοί ναοί. Πιθανόν στον ίδιο τύπο να ανήκει και η σημερινή μορφή του καθολικού της μονής των Λευκών Αυλωναρίου Εὐβοίας, μετά τις πολλές μετασκευές που υπέστη

ως άγιοι της Αττικής και Μεγαρίδος... Ενδεχομένως στο γύρισμα του 14ου προς 15ο αιώνα, ικανό διάστημα μετά τον θάνατο του Άνθιμου, η τοιχογράφηση αυτή είχε συντελεστεί, ώστε μετά την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας στα 1438-1440 και τις δυσκολίες για την Ένωση των Εκκλησιών, κάποιο αίτιο (απογοήτευση των ορθοδόξων από την άλωση της Κων/πολης και ευκαιρία για προπαγάνδα των καθολικών ότι όλοι χριστιανοί είμαστε, ή μεικτός γάμος καθολικής οικογένειας με τον ιδιοκτήτη του ναού ή με απόγονό του, ή επιβολή κάποιου θρησκευτικού καθολικού Τάγματος της περιοχής) προκάλεσε την ανέγερση δίπλα στον ορθόδοξο ναό και ενός άλλου αφιερωμένου στην λατρεία των καθολικών που έδωσε την μορφή ενός «διπλού από επέκταση» ναού. Την ενωτική διαδικασία μαρτυρεί και η απεικόνιση στον ίδιο ναό του αγίου Ιωάννη Ελεήμονα, που δεν είναι άλλος από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Βατάτζη, ο οποίος είχε νυμφευτεί Γερμανίδα καθολική και ο οποίος διέτρεξε την Αττική «τιμωρώντας» τους καταπιεστές των φτωχών καλλιεργητών και ασεβείς προς την πολιτική εξουσία ηγουμένων τοπικών μοναστηριών³⁶.

Άλλο σημαντικό γεγονός για την Αττική ήταν η άφιξη των Τούρκων και η πολιορκία της Ακρόπολης το 1394 και 1397 με ταυτόχρονη κατάληψη της Κάτω πόλης από τον Τιμουρτάς και αιχμαλωσία καλλιεργητών της περιοχής Σεπολιών και την καταστροφή του οικισμού τους που είχε δημιουργηθεί στο φέουδο του Καταλανού de Lluria (τα λεγόμενα Λεγούρια ή Λεγουρία) διεκτραγώδησε ο «Θρήνος της Αθήνας»³⁷. Η οριστική παράδοση του κάστρου της Αθήνας στους Τούρκους στα 1456 ασφαλώς είχε αντίκτυπο στην πληθυσμιακή κατάσταση και σύνθεση του πληθυσμού της Αττικής.

(Κλωνάτος, 71), καθώς και του Αγ. Αντωνίου στο Πετάλι Μαλεβιζίου, για τον οποίο η συγγραφέας (Μεσαριπάκη, 289) σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ένα από τα πολλά παραδείγματα είναι και η εκκλησία του Αγίου Αντωνίου και της Παναγίας στην τοποθεσία Πετάλι κοντά στο χωριό Κάτω Ασίτες Μαλεβιζίου, χαρακτηριστικό παράδειγμα δίκλιτου ναού, όπου ο δεύτερος ναός προκύπτει κατά κανόνα από την ανάγκη επέκτασης του αρχικού δρομικού ναού για να καλύψει τις λειτουργικές ανάγκες. Στο Πετάλι, από τα δύο κλίτη, το βόρειο, με ίχνη τοιχογραφιών που σώζονται ακόμη και σήμερα, παρά την κακή κατάσταση στην οποία βρίσκεται το καθολικό, είναι αφιερωμένο στην Παναγία και είναι το παλαιότερο. Στα τέλη του 15ου αι. ή στις αρχές του 16ου, στον μονόχωρο τοιχογραφημένο ναό της Παναγίας προστέθηκε το κλίτος του Αγ. Αντωνίου, που εφάπτεται στο προϋπάρχον με περίτεχνη υστερογοτική διακόσμηση στις πόρτες και τα παράθυρα, ενώ σε αυτό διασώζεται οικόσημο της οικογένειας των Φαλιέρων».

36. Κουτελάκης, Τήνος¹, 266. Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 149, όπου αναφέρονται οι προσπάθειες της Καθολικής Εκκλησίας ακόμη και τον 18ο αι. για την επέκταση της φιλενωπικής πολιτικής της. Για την εμφάνιση του Βατάτζη στην Αττική, στην μονή Κλειστών της Χασιάς, και την υπεράσπισή του προς τους αγροτικούς πληθυσμούς που στέναζαν από τις καταπίεσεις των ηγουμένων βλ. όσα αναφέρονται στο Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 456-457 σημ. 53.

37. Κουτελάκης, Ανασκειύ, 23-35 και σημ. 21.

Μια νέα μετακίνηση Αρβανίτικων οικογενειών των Μεσογείων προς τα νησιά Σύρα, Πάρο και Νάξο στα 1580-1600 προκλήθηκε από το κάλεσμα κάποιου Αθηναίου καθολικού, με το επώνυμο Κομνηνός, ο οποίος μαζί με τον καθολικό Αρχιεπίσκοπο Νάξου Διονύσιο Ρέντη, δισεγγονό του καγκελλάριου των Καταλανών της Αττικής και Βοιωτίας Δημήτριου Ρέντη, τους ζήτησαν έναντι παραχώρησης γαιών να επανδρώσουν την Νάξο και Σύρο³⁸ φοβούμενοι επιδρομή των Τούρκων μετά την κατάληψη της Κύπρου.

Τα Μοροζινιακά στην Αθήνα επίσης το 1688-1689 προκάλεσαν μαζικές αναχωρήσεις μεικτών οικογενειών προς την Άνδρο (100 οικογένειες χωρίς ονομαστικές αναφορές)³⁹ και την Τήνο, αλλά και προς την Ζάκυνθο και την Γαστούνη Ηλείας, όσο επίσης και οι σφαγές εκ μέρους των Τούρκων⁴⁰ της Καρύστου που έλεγχαν την Ανατολική Αττική.

Κρυφές αλλά σημαντικές αναχωρήσεις-διαρροές μεμονωμένων ατόμων από την πόλη της Αθήνας προς την ύπαιθρο αλλά και εκτός νομού προκλήθηκαν εξαιτίας του Τούρκου διοικητή Χατζή Αλή Χασεκί, από τις οποίες γνωρίζουμε ελάχιστα ονόματα, όπως των **Μπενιζελέων** και του **Σκουζέ** που κατέφυγαν στην Τήνο και Κύθνο⁴¹. Το σκηνικό συμπλήρωσαν οι επιδρομές και οι αιχμαλωσίες κατά τα γεγονότα της επαναστάσεως του 1821-1828, αλλά και η ανασυγκρότηση οικισμών και πληθυσμού με την απελευθέρωση και την δημιουργία του Ελληνικού Κράτους με άφιξη και επαφές Ευβοέων με το Μαρκόπουλο, και ιδιαίτερα Μαρκοπουλιωτών με την Κύμη⁴², όταν δημιουργήθηκε η μητρόπολη Καρυστίας και Σκύρου, αλλά και η επάνδρωση περιοχών όπως το Νιτράφι που αγοράστηκε από τον Ανδρέα Συγγρό. Εισροή ανθρώπων στη ΝΑ. Αττική παρατηρήθηκε τόσο με την επαναλειτουργία των μεταλλείων του Λαυρίου από διάφορες περιοχές της Ελλάδος όσο και με την λειτουργία Λιγνιτωρυχείου το οποίο επάνδρωσαν κυρίως Ευβοείς.

Στα στενά αυτά πλαίσια άντλησης πληροφοριών για την κινητικότητα ανθρώπων στην Ανατολική Αττική θα προσπαθήσω να παραθέσω όσα στοιχεία έχω συγκεντρώσει από τις έρευνές μου. Πρόκειται για αναχώρηση μεικτού δόγματος οικογενειών προς Βενετοκρατούμενες περιοχές από το 1688 μετά την αναχώρηση

38. Κουτελάκης, Σύρα / Σύρος, 4. Του ίδιου, Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 500.

39. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 410.

40. Κουτελάκης, Φωσκόλου, Πειραιάς, 27-28, όπου αναφέρονται τα ονόματα επιφανών καθολικών οικογενειών της Αθήνας, Μπεναλδής, Περούλης, Γάσπαρης, Μπενιζέλος, Λατίνος, Παλαιολόγος.

41. Κουτελάκης, Τήνος¹, 219, 343. Ο Νικόλαος Μπενιζελέω(ν) ήταν αγιογράφος και είχε ζωγραφίσει μερικές εικόνες και τον μεγάλο σταυρό της πυραμίδας του ξυλόγλυπτου τέμπλου στον Άγ. Αντώνιο Στενής Τήνου. Του ίδιου, Τήνος²⁺³, τόμ. Β', 370.

42. Αλεξιάκης Ελ., Καρυστινοί και άλλοι Ευβοείς στη Λαυρεωτική (1870-2000), *Πρακτικά ΙΕ΄ επιστημονικής συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Κορωπί 2013*, Θεορικός 2015, 249-268, όπου οι καταχωρήσεις εκκινούν από το 1837, όπως φαίνεται από τον α/α 150. Επίσης Κουτελάκης, Μαρκόπουλο, με αναφορά αφιερωμάτων Κυμαίων στον ναό του Αγ. Ιωάννου.

του Morosini από την Αθήνα⁴³ και αφίξεις μεμονωμένων ατόμων αργότερα από την Τήνο στα Μεσόγεια, ανθρώπων από την Εύβοια που επίσης είχαν μεταφερθεί το 1470 και είχαν εγκατασταθεί στην Τήνο με πρόγραμμα και δράση των Βενετών⁴⁴. Στην Τήνο αρκετά επώνυμα είναι ευβοιώτικα, είτε καθολικών είτε πατριδωνύμια που μεταφυτεύτηκαν από την Εύβοια και αντιπροσωπεύουν κυρίως Αρβανίτες.

Από τις οικογένειες Αθηναίων που εγκαταστάθηκαν στην Άνδρο, μία μόνο έμεινε γνωστή, κι αυτή με το πατριδωνύμιο «Αθηναίος» που διατηρήθηκε ύστερα από μετακίνησή του στην Τήνο από το 1585-1600 και εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα⁴⁵, όταν και οι τελευταίοι καθολικοί της Άνδρου μεταφέρθηκαν επίσης στην Τήνο μετά την παράδοση του νησιού στους Τούρκους στα 1560. Ενδεχομένως και κάποιος Κοπάκης που μαρτυρείται σε κατάστιχο του 18ου αι. στην Άνδρο, γόνος της φράγκικης οικογένειας των Αθηνών Cotto⁴⁶.

ΕΥΒΟΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΗΝΟ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ

(Οι αριθμοί παραπέμπουν στις σελίδες του βιβλίου μου «Ονοματολογικά²»)

Βαλίκος, 103, 190.

Βοριάς, εξελληνισμένη μορφή του αρβανίτικου Μπουριάς, 76, 125, 415.

Γουρούνης, ελληνική μετάφραση του αρβανίτικου Ντέρ, 105, 189, 190, 308, 315.

Δέρ, εξελληνισμένη μορφή του αρβανίτικου Ντέρ, 70, 105, 315, 507.

Καγκέλης, 96, 424, 504. Μετοικεσία, ή συγγενείς στα Μεσόγεια (βουνό Καγκέλια).

Καγκελοπάλας, 78, 96, 503, 504.

Καραμπεκής ή Κορομπεκής, 141, 417.

Κοκολής, 46.

Κόπανος ή Αμιραλής, 58-59, 78, 499.

Κορυδαλλός ή Σκορδαλλός ή Σκορδιαλός, 237, 241, 343, 360, 407, 409, 416, 417, 423, 429, 438, 439.

Κούπας, από το ομώνυμο καστροχώρι Cupa / Cypa, 213-214.

Λάμαρης, 90, 327. Ομοίως από ομώνυμο χωριό της Εύβοιας.

Λίρης / Λιράδος (από το ομώνυμο καστροχώρι Liri), 62, 184, 190.

Μαγκούτ / Μαγκούτης, 30, 53, 227, 310, 330, 364, 373, 386, 397.

Μπαρδάδος, 64, 157, 507. Από το αρβανίτικο Μπάρδης.

Μπουρός, 30, 91, 98, 158, 335, 506. Από το αρβανίτικο Μπορό, προερχόμενος από ομώνυμη περιοχή-ακρωτήριο της Ν. Εύβοιας.

Νταγλάκης (βλ. πιο κάτω, Ντάγλα).

43. Κουτελάκης, Φωσκόλου, Πειραιάς, 27-28, 33-40 και εδώ την σημ. 39.

44. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 498-507.

45. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 410.

46. Κουτελάκης, Ονοματολογικά, 285. Του ίδιου, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα, 100 σημ. 13.

Σίνης, 166, 505. Αρβανίτικο όνομα.

Σκοτεινός, 167, 188. Ίσως και υστεροβυζαντινής οικογένειας από την Β. Ελλάδα.

ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑ

Καλύβια Κουβαρά, 364, 411.

Καραμπεκής ή Κορομπεκής, 141.

Καρελάδος, 57, 142.

Κιάφα Φράγκου, 416.

Κλήσα Πούπε, 407, 438.

Κλήσια Φράγκου, 390, 431, 433, 474.

Κλήσια Φρένγκα, 416, 474.

Κουρσαλάς, 408, 412, 432, 433, 435.

Λέπορι, 365, 432.

Λιβέρης, 60, 201, 260, 282, 303, 487, 505.

Μαλλιάρης, 79, 506.

Μαρκόπουλο, 14, 16, 36, 39, 57, 142, 164, 227, 284, 356 κ.εξ. Ξενικό επώνυμο.

Μερρέντα, 103, 418, 427, 452.

Μπαρδάδος, 64, 157, 507.

Ντάγλα, 366, 435.

Πουλαράδος, 67, 114.

Πουλιάδος (βλ. Πουλής).

Π'λής / Πουλής, 68, 297, 339, 421, 430.

Παλάτι, 365, 416, 433. Ξενικό επώνυμο.

Πάραλος, 428.

Πικέρμι, 324, 455, 461, 465.

Ράφτη (και πόρτο-Ράφτη) 8, 96, 368, 418, 419, 424, 426, 427, 439, 440, 441, 444, 459.

Σαλούρη, 434. Ξενικό επώνυμο.

Στρογγύλης, 421.

Συκάμινο Ωρωπού, 429, 441.

Σφηπτός, 18.

Υμππός, 9, 15, 19, 36, 362, 409, 410, 415, 423, 433, 439, 444, 450, 458, 461.

Φιλιάτι, 413, 415, 431, 434.

Φουβάγια, 435, 437.

Χαβάρα πόρτο-Ράφτη, 426.

Χατζήρια, 442. Ξενικό επώνυμο από την Padova (Canzian).

Χηλαί, 173, 352, 427.

Ωρωπός, 282, 367, 429, 441.

Abstract

My research on the place names of Attica confirms the movement of individuals as investors from there to Tinos in all the “exodus” of its population, except perhaps a reverse course, ie from Tinos to Attica and especially in Athens, in its first thirty years of 15th c. In these cases, it is obvious that they are timariotes and bourgeois who belong to the Catholic dogma or to Byzantine and post-Byzantine landowners who have entered into marriages with Catholic families of Athens. The retrieval of the sources, written and oral, of both the island (Andros and Tinos) and Athens, the investigation of the background of the Archontology, and the etymological approach of the place names together with the research on the archaeological remains, mainly temples and monasteries, offer us impressive information. The monk Anthimos played an important role in the movements of Cretans to Southeastern Attica and the Strait of Euboea. The influence of Anthimos on the political-ecclesiastical issues of Mesogaia and especially of Markopoulos-Daglas, is revealed and reflected in the frescoes of the Orthodox Church in the “double church” of Agia Triada in Aggelisi, in an equal position with Hierotheos and Leonides who were worshiped as saints of Attica and Megara.

Βιβλιογραφία

- Cirelli = Cirelli Enr., *Monasteri greci a Ravenna nell'alto Medioevo (VI-X sec.): storia e archeologia*, 2018 a cura di Federico Marazzi e Chiara Raimondo, 15-26.
- Δυοβουνιώτου = Δυοβουνιώτου Κ., «Ο Αθηνών Ανθιμος και πρόεδρος Κρήτης ο ομολογητής», 47-79, (Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly 17/04/2018 09:43:46 EEST - 46.246.255.217).
- Καλαϊτζάκης = Καλαϊτζάκης Θεοφ., *Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα και η Βοιωτία στον Ύστερο Μεσαίωνα: Η μετάβαση από την Ύστερη Φραγκοκρατία στην πρώιμη Τουρκοκρατία (1400-1500)*, Αθήνα 2002, έκδ. Ηρόδοτος.
- Καλαϊτζάκης, Μοναχοί = Καλαϊτζάκης Θεοφάνης, «Η καλογηρική αλητεία στην Κων/πολη και την Επαρχία κατά τον 12ο αι.», *Ιστορίας μέριμνα*, τιμητικός τόμος στον καθ. Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη, τ. Α'1, Αθήνα 2011, 487-493.
- Καρύδης, Kiel = Δ. Ν. Καρύδης, Μ. Kiel, «Σαντζάκι του Ευρίπου 15ος – 16ος αι.», *Τειράμνα*, 28-29 (1985), 1859-1902.
- Κλωνάτος = Κλωνάτος Βασ., «Ένας άγνωστος λιθοξόος ή μαρμαράριος του 12ου αιώνα: Νέα ανάγνωση στην κτιπορική επιγραφή του καθολικού της μονής Λευκών στο Αυλωνάρι Εύβοιας», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 38ου Συμποσίου Χ.Α.Ε.*, Αθήνα 2018, 71.
- Κόλλιας, Γιάγκου, Κορωπί = Κόλλιας Σερ., Γιάγκου Μαρ., «Οικιστική και πολεοδομική εξέλιξη Κορωπίου», *Πρακτικά ΙΕ' επιστημονικής συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Κορωπί 2013*, Θεοτικός 2015, 733-748.

- Κόλλιας, Γιάγκου = Κόλλιας Σερ., Γιάγκου-Δημαγκίκα Μ., «Ιερός ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου», *Πρακτικά ΙΕ' επιστημονικής συνάντησης ΝΑ. Απικής, Κορωπί 2013*, Θεοκόης 2015, 387-406.
- Κουντούρα, Κουτράκου = Κουντούρα Ελ., Κουτράκου Νίκη, «Ο Άνθιμος Αθηνών, Πρόεδρος Κρήτης και οι αντιθετικές τάσεις ορθόδοξης συσπείρωσης και διάσπασης στην Ύστερη βυζαντινή εποχή. Μια προσέγγιση μέσω των λογίων αγιολογικών κειμένων», *Πρακτικά 11ου Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο 2011)*, τόμ. Β1, Ρέθυμνο 2018.
- Κουτελάκης, Νεκροταφεία Πειραιά = Κουτελάκης Χαρ., «Τα νεκροταφεία του Αγίου Διονυσίου και της Αναστάσεως Πειραιά», *Ψυτάλεια* τεύχ. 6-7 (1987), 1-19.
- Κουτελάκης, Μαρκόπουλο = Κουτελάκης Χαρ., «Μαρκόπουλο Μεσογαίας Απικής: Η πιθανή προέλευση του ονόματός του», *Analecta Catholica* 2, έτος Β' (2013) 81-102. Το ίδιο στο *Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά της νήσου Τήνου*, Αθήνα 2013², 356-369.
- Κουτελάκης, Ανασκευή = Κουτελάκης Χαρ., *Ανασκευή στο τοπωνυμικά παράδοξα του Δημ. Καμπουρόγλου*, Αθήνα 1994, έκδ. Κ.Ε.Ο. των πατέρων Ιησουϊτών.
- Κουτελάκης, Τήνος¹ = Κουτελάκης Χαρ., *Τήνος, Αρχαία και Χριστιανική: προβλήματα και απαντήσεις για το παρελθόν της*, Αθήνα 2001¹, έκδοση του Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου και της Αδελφότητας των εν Αθήναις Τηνίων.
- Κουτελάκης, Τήνος²⁺³ = Κουτελάκης Χαρ., *Τήνος Αρχαία και Χριστιανική (από την Προϊστορία μέχρι και την δημιουργία του ελληνικού κράτους)*, Αθήνα 2015²⁺³.
- Κουτελάκης, Ονοματολογικά² = Κουτελάκης Χαρ., *Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά της νήσου Τήνου*. Σειρά: Αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας. Τμήμα: Βυζαντινά και Μεσαιωνικά, Νο 2, Αθήνα 2012, και Β' έκδοση 2013.
- Κουτελάκης, Φραγκοκρατούμενη Αθήνα = Κουτελάκης Χαρ., *Φραγκοκρατούμενη Αθήνα και Τήνος (1204-1688): Δεσμοί και σχέσεις μεταξύ των τοπικών αρχόντων και οι επιπτώσεις τους στα χριστιανικά μνημεία*, Αθήνα 2013.
- Κουτελάκης, Χωριό Μοναστήρια = Κουτελάκης Χαρ., «Το καθολικό χωριό Μοναστήρια της Τήνου: Ονομασία προέλευσης και οικιστική συγκρότηση», *Analecta Catholica* 2 (2012), 141-180.
- Κουτελάκης, Το χωριό Μοναστήρια της Τήνου = Κουτελάκης Χαρ., «Η αρχιτεκτονική έκφραση της φιλενωπικής πολιτικής στο χωριό Μοναστήρια της Τήνου», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 31ου Συμποσίου Χ.Α.Ε. (Αθήνα 13-15 Μαΐου 2011)*, Αθήνα 2011, 46-47.
- Κουτελάκης Χ., Ετυμολογικά Εύβοιας = Κουτελάκης Χαρ., *Ετυμολογικά ορισμένων πόλεων, χωριών και τοποθεσιών της Εύβοιας*, προς έκδοση.
- Κουτελάκης, Σύρα / Σύρος = Κουτελάκης Χαρ., Σύρα / Σύρος: Η πληθυσμιακή της σύνθεση (10ος-18ος αι.). Ανασκευή στα δημοσιευμένα τοπωνυμικά της και ανάδειξη των Βυζαντινών τιμαριούχων και των Δυτικών φεουδαρχών, στο www.academia.edu.
- Κουτελάκης Χαρ., Οδύσσεια = Κουτελάκης Χαρ., *Από την Μαύρη και την Άσπρη Θάλασσα μέχρι την Μεγάλη Πράσινη και τον Ωκεανό: Η «Οδύσσεια» του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα*, Αθήνα, Δεκ. 2019.
- Κουτελάκης, Φωσκόλου, Πειραιάς = Κουτελάκης Χαρ., Φωσκόλου Αμάντα, Πειραιάς και συνοικισμοί: *Μαρτυρίες και γεγονότα από τον 14ο αιώνα μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1991, έκδ. Εστία Α.Ε.
- Κουτελάκης, Μαρμαροκόπου = Κουτελάκης Χαρ., Μαρμαροκόπου Μαρ., *Η Ιστορική μονή της Παναγιάς Καλόπειρας Θολού Ρόδου*, Αθήνα 1999.

- Κουτελάκης, Διπλόι ναοί = Κουτελάκης Χαρ., Ναοί και μοναστήρια στην Τήνο μετά την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας 1438-1440 (ανακοίνωση στο Συνέδριο «Το αρχαιολογικό έργο στις Κυκλάδες», Αθήνα, Νοέμβριος 2018), στο www.academia.edu
- Λαΐου = Λαΐου-Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη Βυζαντινή εποχή*, Αθήνα 1987, έκδ. Μ.Ι.Ε.Τ.
- Μελέτιος, Γεωγραφία = μητρ. Μελετίου, *Γεωγραφία*, τόμ. Α΄-Δ΄, Βενετία 1807².
- Μεσαριτάκη = Μεσαριτάκη Αικατερίνη, «Μορφολογικά χαρακτηριστικά δίκλιτων ναών. Ο Ιερός ναός του Αγίου Αντωνίου στο Πετάλι Μαλεβιζίου», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 12ου Κρητολογικού Συνεδρίου (2016)*.
- Michalaga = Michalaga Desp., «A short overview of the history of the Church on Euboea (Negeroronte)», *AN ISLAND BETWEEN TWO WORLDS: The Archaeology of Euboea from Prehistoric to Byzantine Times, Proceedings of International Conference (Eretria, 12-14 July 2013)*, Norwegian Institute at Athens, Vol. 6 (2017), 559-573.
- Μπαλάτ = Μπαλάτ Ευαγγελία, «Η Καρυστία, 15ος-17ος αιώνας», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 32 (1996-1997), 5-58.
- Νικολάου = Νικολάου Δημ., «Το αμπελουργικό ζήτημα στα Μεσόγεια», *Πρακτικά ΙΕ΄ επιστημονικής συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Κορωπί 2013, Θορικός 2015*, 293-311.
- Ντάφη = Ντάφη Έφη, «Η κεντρική Εύβοια στο τέλος της Αρχαιότητας. Ένα σύνολο αγγείων από τον υστερορωμαϊκό και πρωτοβυζαντινό οικισμό στις εγκαταστάσεις της ΔΕΗ Αλιβερίου», *AN ISLAND BETWEEN TWO WORLDS: The Archaeology of Euboea from Prehistoric to Byzantine Times, Proceedings of International Conference (Eretria, 12-14 July 2013)*, Norwegian Institute at Athens, Vol. 6 (2017), 469-492.
- Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πρόσφυγες στη Ραφήνα και Παράλληλες Ταυτότητες, *Ανακοίνωση στην ΙΖ΄ Ε.Σ.ΝΑ. Αττικής (Μαρκόπουλο, 4-7 Οκτωβρίου 2018)*.
- Παπαγιαννάκος = Παπαγιαννάκος Νικ., «Τυπολογική εξέλιξη των τρουλλαίων σταυροειδών ναών στα Μεσόγεια από τον 10ο έως τον 13ο αιώνα», *Πρακτικά ΙΕ΄ επιστημονικής συνάντησης ΝΑ. Αττικής (17-20 Οκτωβρίου 2013)*, Καλύβια Θορικού 2015, 663-674.
- Παπαγιαννάκος, Χαίρη = Παπαγιαννάκος Νικ., Χαίρη Ελπίδα, «Ανακατατάξεις στο Ιδιοκτησιακό Καθεστώς στο Μαρκόπουλο Μεσογείων μέχρι τον 18ο αιώνα», *Ανακοίνωση στην ΙΖ΄ Ε.Σ.ΝΑ. Αττικής (Μαρκόπουλο, 4-7 Οκτωβρίου 2018)*.
- Πέππας = Πέππας Γεώργιος, «Αρμένιοι Πρόσφυγες στη Λαυρεωτική», *Ανακοίνωση στην ΙΖ΄ Ε.Σ.ΝΑ. Αττικής (Μαρκόπουλο, 4-7 Οκτωβρίου 2018)*.
- Πέτρου, Παπαγιαννάκος = Πέτρου Δημ., Παπαγιαννάκος Νικ., «Νεότερα αρχαιολογικά και αρχιτεκτονικά δεδομένα από τον ναό της Αγ. Τριάδος στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας», *Πρακτικά ΙΣΤ΄ επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής (Λαύριο 18-22 Νοεμβρίου 2015)*, Καλύβια Αττικής 2018, 525- 539.
- Πρόφης = Πρόφης Δημ., «Η δημογραφική ανάπτυξη της αγροτικής και αστικής οικονομίας στην Αττική τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής περιόδου», *Πρακτικά ΙΣΤ΄ επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής (Λαύριο 18-22 Νοεμβ. 2015)*, Καλύβια Αττικής 2018, 367-386.
- Σαββίδης, Hendrickx = Σαββίδης Αλέξης, Hendrickx Benjamin, *Εισαγωγή στη βυζαντινή Ιστορία (284-1461)*, Αθήνα 2008, 8΄ έκδοση, έκδ. Ηρόδοτος.
- Σέμογλου = Σέμογλου Αθ., «Κρήτη και Ησυχασμός. Μία διερεύνηση στην τέχνη του νησιού κατά τον 14ο και 15ο αιώνα», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 12ου Κρητολογικού Συνεδρίου (2016)*, 335.

- Σκαφίδα = Σκαφίδα Ρόζα, «Παλαιοχριστιανική βασιλική με προσκτίσματα στο Αλιβέρι: Μια πρώτη προσέγγιση», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 38ου Συμποσίου Χ.Α.Ε.*, Αθήνα 2018.
- Σμυρλής = Σμυρλής Κωστής, «Τα μοναστήρια στο ύπερο Βυζάντιο: οικονομικός ρόλος και σχέσεις με το κράτος (13ος-15ος αι.), Οικονομία και Πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους», Ηράκλειο 2011, Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, 53-68.
- Σταυράκος = Σταυράκος Χρ., «Η αλβανική οικογένεια των Σπάτα: Οι επιγραφικές μαρτυρίες», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 38ου Συμποσίου Χ.Α.Ε.*, Αθήνα 2018.
- Τριανταφυλλόπουλος = Τριανταφυλλόπουλος Δημ., «Ζητήματα ερμηνείας της ζωγραφικής στη Μεταμόρφωση στο Πυργί Αυλωναρίου. Όψεις της λατινοκρατούμενης Εύβοιας», *ΔΧΑΕ* 33 (2012), 141-154.
- Τσουγκαράκης, Αγγελομάτη = Τσουγκαράκης Δημ., Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη, «Κινητικότητα μοναχών και κληρικών εντός και εκτός Κρήτης την εποχή της Βενετοκρατίας», *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 12ου Κρητολογικού Συνεδρίου* (2016), 369-369.
- Νατσούλης = Νατσούλης Τ., *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, Αθήνα 2018, 15, έκδ. Σμυρνωιάτης.
- Βασιλόπουλος = Βασιλόπουλος Νικ., *Λατινοκρατία στην Άνδρο*, Άνδρος 2014.
- Χατζηπάνος = Χατζηπάνος Π., «Η Εύβοια κατά την Φραγκοκρατίαν», *Ε.Ε.Σ. Α'* (1935), 1-35.
- Χαίρη = Χαίρη Ελπίδα., «Επιδράσεις της Φραγκοκρατίας σε ναούς των Μεσογείων», *Πρακτικά ΙΣΤ' επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Απτικής (Λαύριο 18-22 Νοεμ. 2015)*, Καλύβια Απτικής 2018, 555-556.